

Enkelte tendenser i utviklingen av markedet for fiskeprodukter laget av pelagiske fiskearter i Russland – fortid, nåværende situasjon og fremtidsperspektiv

Vjatsjeslav K. Zilanov¹⁾

I Russland har det tradisjonelt vært stor etterspørsel etter fiskeprodukter laget av pelagiske fiskearter, først og fremst sild. Dette skyldes en relativt lav pris på denne varen sammenlignet med andre fiskeprodukter både i tsar-Russland, i Sovjetunionen og delvis i dagens Russland. I denne sammenheng dannet det seg en særegen "kultur" for sildeproduksjon og dens forbruk. Lettsaltet og middelsaltet sild laget som hel fisk er mest populær blant befolkningen. Egentlig har sild som forrett til et festmåltid eller sild med poteter som hverdagsmat alltid vært ønskemat for den russiske befolkning med forskjellig inntektsnivå. Sild med poteter har uten tvil alltid vært vanlig mat for de brede befolkningslag, men først og fremst for folk med lave inntekter. Ikke mindre viktig er den kjensgjerning at det var nettopp takket være fiskeprodukter laget av pelagisk fisk (sild, makrell, taggmakrell, stillehavssardin, lodde, sardin, sardinella og andre arter) at Russland greide å dekke manglene på animalsk eggehvitestoff som oppsto på grunn av svak utviklet fjærfeavl og husdyrhold. I denne sammenheng er det skapt et egenartet og særpreget indre marked for disse produkter i Russland. I denne artikkelen forsøker vi å gjøre et tilbakeblikk på utviklingen av dette markedet – og utsikter for den fremtidige utviklingen.

I de siste hundre år, unntatt den siste 7-års perioden, har alle russiske regjeringer uansett regime, lagt stor vekt på at det indre markedet var mettet med saltet sild. Tsar-Russland dekket befolkningens behov for denne varen gjennom egen fangst i Volga og Kaspiahavregionen og gjennom import fra europeiske land. I Sovjetperioden var befolkningens forsyning med sild en del av statspolitikken. Denne oppgaven ble virkeliggjort under ledelse av prominente statsmenn, som A. Mikojan, S. Kirov som konsentrerte alt praktisk arbeid i nordområdet – i Murmansk. I løpet av en forholdsvis kort periode ble det utviklet sildefangst i Barentshavet, Kvitsjøen, Østersjøen, så vel som i Okhotskhavet i Det fjerne Østen. Alt dette gjorde det mulig å tilfredsstille befolkningens behov i førkrigsperioden med egne sildeprodukter basert på de ovennevnte fangstområder, så vel som Volga og Kaspiahavområdet, elvene Dunaj og Dnepr.

I etterkrigsperioden var utviklingen av sildefangst, sildeindustri og salg av sildeprodukter gjennom statlige og kooperative engrøslag og forretninger fremdeles statens viktigste oppgave. Silden sto som et

separat punkt i planen for befolkningens forbruk av matvarer, og detaljpriser ble regulert av staten slik at sild skulle være tilgjengelig for de brede befolkningslag. Det ble bevilget materielle og tekniske ressurser for utviklingen av sildefangst. Det ble også innført stimulerende insentivorientert arbeidsbetaling med sikte på å trekke spesialister og fiskere til relativt fjerntliggende utkantstrøk i Sovjetunionen, først og fremst Murmansk fylke. Alt dette gjorde det mulig å utvide fangst av stor og feit sild ved Bjørnøya og rundt Svalbard i etterkrigsperioden. For dette ble en gruppe forskere for første gang i landets historie tildelt den statlige Stalinprisen. Den gang vitnet en slik utmerkelse om at statens ledelse la stor vekt på utviklingen av sildeproduksjon. Samtidig bekreftet den silde spesialistenes høye autoritet.

I 1950-60 årene ble sildefangst drevet av spesialiserte bedrifter som lå i Sovjetunionens nordområder, i havnene Murmansk, Arkhangelsk og Belomorsk, og i de vestlige områder i havnene Klaipede, Riga, Kalininograd og andre.

Hvert år ble det foretatt helårssilde-ekspedisjoner som besto av fangstbåter, båter med fiskeforedlingsanlegg om bord, moderskip som tok om bord fisk fra havet og hjelpefartøyer – trålere, redningsbåter og fiskeletingsbåter. De sistnevnte drev med kortsiktige prognoser og leting av nye sildefangstområder. Sildefangst var best utviklet i Nord-Atlanteren, blant annet i Norskehavet, Grønlandshavet og Barentshavet, og toppfangsten kom opp i 465.000 tonn i 1960. I de senere år ble sildefangsten utvidet og omfattet også andre områder i Nord-Atlanteren, blant annet Nordsjøen, området ved Hebridene og Shetlandsøyene, den nye Shetlandsokkelen og Georgesbanken, så vel som den amerikanske kontinentalsokkelen i den nordøstlige delen av Atlanterhavet. Dessuten ble fangsten av stillehavssild også betydelig utvidet i havene i fjerne Østen. Dette gjorde det mulig å trygge en stabil sildeforsyning for Russlands befolkning i 1950-60 årene, og den årlige fangsten kom opp i ca. 700-800.000 tonn.

I de senere år har sildebestanden gått tilbake i den nordøstlige og nordvestlige delen av Atlanterhavet, så vel som i havene i fjerne Østen, noe som har resultert i mindre fangst og færre sildeprodukter. I denne sammenheng sto fiskeribransjens ledelse, forskere og fagfolk ovenfor en utfordring som gikk ut på å finne en mulig sildeerstatning på det indre markedet. Det ble startet opp med fangst av makrell, taggmakrell, sardiner og sardinella i forskjellige områder av Verdenshavet. Størst suksess ble gjort med fangst av stillehavssardin i havene i fjerne Østen. Fangsten kom opp i 500-800.000 enkelte år, og alt dette ble solgt på det indre russiske markedet.

Makrell, taggmakrell, sardiner og sardinella ble fanget ved Afrikas vestkyst, noe makrell og taggmakrell ble fanget i den sørøstlige delen av Stillehavet, og en del makrell i Norskehavet.

20-25% av makrell, taggmakrell, sardiner og sardinella ble solgt til utlandet, mens den største delen ble omsatt på det indre markedet, noe som gjorde det mulig å erstatte silde-mangelen. Levering av fiskeprodukter laget av pelagiske fiskearter kom opp i ca. 1,5 millioner tonn.

På samme tid lyktes det ikke å eliminere behov for sildeprodukter på det indre mar-

kedet i de siste årene av Sovjetunionens eksistens fordi det var særlig stor etterspørsel nettopp etter sildeprodukter, først og fremst etter atlantehavssild. Av denne grunn begynte sildeimport fra Island (som eksisterte også tidligere i form av oppgjør for olje og oljeprodukter), Norge og andre land. I denne perioden sluttet staten med planlegging og regulering av mengden sild og sildeerstatning på det indre markedet. Perioden 1990-92 ble preget av Sovjetunionens sammenbrudd og liberalisering av utenriksøkonomiske forbindelser. Fiskeribransjen mistet statlig styring og det ble innført fri prissetting for fiskeprodukter. Dagens "behov" for produkter laget av pelagisk fisk på det russiske markedet reguleres for tiden av etterspørsel som i sin tur avhenger av den russiske befolknings betalingsevne.

Således utformet det seg, i tsar-Russland og under Sovjetperioden, et indre markedet for fiskeprodukter laget av pelagisk fisk, først og fremst sild. Markedet ble hovedsakelig mettet med russiske fiskeprodukter, og bare en liten del utgjorde fiskeprodukter fra utlandet. Sildeleveranser til det indre markedet var i Sovjetunionen statens viktigste oppgave, og reguleringen av detaljpriser for sild gjorde dette produktet tilgjengelig for de brede befolkningslag. Priser på sild var som regel veldig lave og utgjorde bare 30-50% av prisen på kjøtt og fjærfe, noe som ytterligere stimulerte større forbruk av sild. Ifølge eksperter, utgjorde det årlige forbruket av pelagisk fisk i de siste årene av Sovjetunionens eksistens minst 7-10 kg per capita.

Nåværende situasjon

Økonomiske reformer i 1992-99 rettet mot liberalisering av bedriftenes virksomhet, privatisering, avkall på statlig styring og fri prissetting på forbruksvarer gjaldt også fiskeribransjen, og dette påvirket i betydelig grad utviklingen av fiskemarkedet for pelagisk fisk. Markedsmekanismens virkning førte til at den russiske fiskeriflåten ga opp fangst av taggmakrell, makrell, sardiner, sardinella og andre pelagiske fiskearter i den sørøstlige delen av Stillehavet og i en del områder ved Afrikas vestlige kyst. Dette

resulterte i en betydelig nedgang av den slags fiskeleveranser på det russiske markedet. Se tabell 1.

På samme tid pågikk en del prosesser som gjorde det mulig for russiske fiskeprodusenter å utvide silde- og makrellfangsten, først og fremst gjenoppbygging av sildebestand og makrellfiske i Norskehavet, bestandsgjenoppbygging av forskjellige sildepopulasjoner i den russiske 200-mils eksklusive økonomiske sonen i fjerne Østen. Sild og makrell ble solgt på det indre markedet, og fangstens totale omfang kom opp i ca. 300-600.000 tonn. Naturligvis ble en del av fangsten, og dette gjelder først og fremst stillehavssild, brukt for å produsere fiskemel og fiskeolje. Sild og makrell levert av russiske fiskeprodusenter kunne ikke tilfredsstille for fullt det indre markedes behov for den slags produkter. Derfor fikk silde- og makrellprodukter fra utlandet – først og fremst fra Norge, Island og Danmark, bred adgang til det russiske markedet. Se tabell 2.

En del av sild og makrell kommer til Russland fra de baltiske land som reeksporterer disse produkter. Den totale mengden

importert sild og makrell varierer fra år til år og utgjorde før 17. august 1998 minst 200-300.000 tonn årlig.

Etter kursfallet i august 1998 har den finansielle situasjonen vært mer ustabil hos russiske avsetningsselskaper. Videre har man sett en nedgang i befolkningens betalingssevne samtidig som det har skjedd en prisøkning på fiskeprodukter av sild og makrell. Totalt har dette ført til lavere etterspørsel etter den slags produkter på det indre markedet og til en nedgang i importen. Samtidig har russiske fiskeprodusenter bevart sine posisjoner når det gjelder silde- og makrellleveranser til det indre markedet.

Dagens marked for pelagiske fiskeprodukter opplever stadig forbedring selv om bevegelseskanaler (distribusjonskanalene) for fisk og fiskeprodukter til den endelige forbrukeren allerede har utformet seg. Det er to slike kanaler; *for det første*: produsent – formidler- engrosbedrift (kjøleanlegg) – engrosmarkeder for små varepartier og forretninger for detaljhandel; og *for det andre*: produsent- produsentens mekler – engrosbe-

Tabell 1 Fangst av sildefisker, stillehavssardin og makrell i Russland i årene 1990-98 (ifølge VNIRO²⁾)

Arter av pelagisk fisk	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Sildefisker (kaspisk sild, asovhavs- og svartehavssild, brisling, kaspisk brisling)	135,9	126,2	112,2	75,3	80,4	82,5	94,1	84,2	119,7
Atlantehavssild	15,1	14,5	14,1	35,6	81,6	104,6	119,6	169,4	129,0
Stillehavssild	97,4	98,3	109,3	115,1	85,2	116,8	171,8	313,4	395,6
Østersjøsilde	36,8	31,8	29,3	23,5	16,7	17,0	14,8	11,8	10,5
Brisling	26,6	23,4	12,3	11,4	16,9	16,2	19,8	22,9	22,3
Stillehavssardin	879,4	655,8	165,3	4,3	-	-	-	-	-
Makrell	132,1	69,5	72,8	61,5	59,3	99,0	115,0	118,5	136,1
Totalt	1323,3	1019,5	515,3	326,3	340,1	436,1	535,0	720,2	813,2

Tabell 2 Eksport og import av sild og makrell i Russland i årene 1990-98 (ifølge VNIRO) i tusen tonn

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
<i>Eksport</i>									
Sild	12,8	17,3	8,2	4,5	25,1	37,6	78,6	115,7	76,4
Makrell			5,0	25,7	26,6	13,9	16,7	32,0	13,4
<i>Import</i>									
Sild	230,1	134,2	19,9	31,5	13,5	172,1	154,3	218,4	118,3
Makrell			6,6	10,9	32,4	117,5	82,1	94,6	76,1

driftens mekler – engrosbedrift (kjøleanlegg) – engrosmarkeder for små varepartier – forretninger for detaljhandel. Ved siden av disse kanalene eksisterer også enklere veier når produsenten selger sine produkter selv uten formidlere i små partier gjennom sitt eget detaljhandelsnett. I alt er det åtte store spesialiserte bedrifter som leverer fiskeprodukter laget av pelagiske fiskearter. Det er følgende bedrifter: Daljrybsbyt, Sevrybsbyt, Kaliningradrybprom, Kaspyba, Lenryba, Novorossijskrybprom, Rosrybkhöz, TPO "Rossija". Ved siden av dette finnes over ett tusen forskjellige produsenter, og et bredt nett av små bedrifter som driver produksjon og salg av fisk (Frenkel & Sjparsenkob, 1998). Silde- og makrelleveranser fra utlandet til det russiske markedet går i prinsippet følgende vei: sjøhavn – engroskjøper (kjøleanlegg) – formidler eller produsent – engrosmarkeder for små varepartier – forretninger for detaljhandel. I store byer som Moskva, St. Petersburg og andre finnes det mange små engroslagre, produsenter og fiskehandlere som selger sild, makrell og andre sildefisker (kaspisk brisling, østersjø-sild og annet) på spesialiserte fiskemarkeder eller regionale matvaremarkeder. På denne måten selges, ifølge markedsanalytikerne Frenkel og Sjpatsjenko, ca. 30-50% av alle fiskeprodukter som kommer til St.Petersburg og andre byer i Leningrad fylke. På samme tid streber store forretninger som har frysekapasitet, etter å få sild og makrell gjennom direkte kontrakter med produsenter. Som regel kjøper de fiskeprodukter for en periode på 1-2 måneder og selger dem deretter gjennom sitt hovedlokale, ved engroshandel og i mindre partier i kiosker på gata.

I de siste to-tre årene har pris vært av stor betydning for salg av fiskeprodukter laget av pelagisk fisk. Under nåværende forhold i Russland finnes det ikke et system med kontraktpriser uten lovfestede pristillegg eller rabatter for meklings- og handelstjenester innen fiskemarkedet. I denne sammenheng kan pristillegget i realiteten komme opp i 20-60% når antall ledd mellom produsent og forbruker øker. (Frenkel & Sjpatsjenko, 1998), dette tillegget påvirker i større grad engros- og detaljpris på sild og makrell og deres salgsmengde. For tiden utgjør prisen på saltfisk laget av atlantehavssild på små lokale markeder i Moskva

(som er de billigste) ca. 35-37 rubler for 1 kg (som tilsvarer ca. 1,4-1,5 USD), men prisen på røykemakrell utgjør ca. 45-47 rubler (1,8-1,9 USD) for 1 kg. På samme tid utgjør prisen på kyllinglår (på russisk kalt "Bush-lår" fordi denne varen kom første gang fra Amerika som humanitær hjelp under Bushs tid som president i USA) av amerikansk produksjon på samme markeder ca. 25-28 rubler per kg (1,0 –1,1 USD). *Dette prisforholdet mellom sild, makrell og hønsekjøtt er et nytt fenomen på det russiske markedet og påvirker uten tvil i betydelig grad forbruk av fiskeprodukter.*

Hvis vi tar i betraktning befolkningens lave betalingsevne (og dette gjelder for ca. 50 millioner mennesker), resulterer et slikt prisforhold i at de med lave lønninger foretrekker hønsekjøtt – "Bush-lår", fordi det er billigere enn sild og makrell og fordi man kan lage forskjellige retter av det. I Russland har fiskeprodukter av pelagisk fisk alltid vært den billigste og mest tilgjengelig mat for de brede befolkningslag. Nå er dette produktet prismessig blitt likt andre matvarer eller står høyere i pris enn en rekke produkter av hønsekjøtt og til og med enkelte sorter svine- og kalvefarse. Av den grunn har salg av fiskeprodukter laget av pelagisk fisk gått ned i de siste år. Således har noen engroskjølelagre i Murmansk, St. Petersburg og Moskva for tiden (oktober 1999) store mengder fiskeprodukter av sild og makrell på lager. Stikkprøver på sild foreddet på forskjellige måter og dens salg i årene 1994, 1995 og 1996 viser en økende tendens til å bli liggende på lager og har i de siste årene kommet opp i 70%. På samme tid har foredlingskapasiteter, særlig i havnebyer, ikke vært tilstrekkelig forsynt med sild og makrell. En hel rekke produkter av sild og makrell som har vært tradisjonelle for det russiske markedet, produseres ikke lenger, og dersom denne produksjonen kunne gjenopp-tas, ville det vært mulig å øke salgsvolumene.

En analyse av, og et tilbakeblikk på det russiske markedet for fiskeprodukter av pelagisk fisk og dets utvikling, viser at det skjer vanskelige prosesser som i betydelig grad påvirker salg av slike produkter.

De viktigste elementer i denne utviklingsprosessen er følgende: en betydelig del av importerte produkter på markedet; for-

andring av detaljpriser på sild og makrell i forhold til prisen på hønsekjøtt, et stort antall formidlere påvirker forming av detaljpriser; svak utviklet infrastruktur for levering av ferdige produkter til handelsnett; befolkningens lave betalingsevne; mangelfull utnyttelse av fiskeforedlingskapasiteter, særlig i havnebyer.

I denne sammenhengen falt det totale forbruket av fiskeprodukter per capita i Russland fra 20 kg i 1990 til 9-10 kg i 1997-98. Andelen av pelagisk fisk, blant annet sild og makrell, har ifølge ekspertenes vurderinger ikke oversteg 20-25% av den totale forbruksmengden de senere år og utgjør 1,8- 2,5 kg per capita årlig. Med andre ord utgjør det årlige russiske markedet for sild og makrell i nåværende reformeringsperiode med hensyn til eksisterende betalingsevne 260-360 tonn. Utvidelsen av markedet vil i stor grad avhenge av den økonomiske situasjonen i landet og først og fremst av befolkningens økte betalingsevne og stabilisering eller til og med nedsettelse av prisen på fiskeprodukter laget av sild og makrell.

Framtidsperspektiv

Det er vanskelig å stille en prognose av hvordan markedet for fiskeprodukter laget av pelagisk fisk vil arte seg i Russland. Dette skyldes mangelen på klarhet når det gjelder en hel rekke omstendigheter, først og fremst måten som russiske fiskeprodusenter kommer til å tilpasse seg til markedsforholdene og integrere seg i verdens fiskeriøkonomiske forhold. Man kan bare tilnærmedesvis forutsi tre mulige utviklingsvarianter:

- a) Uregulert tilpassing til markedet eller fortsettelse av nåværende treghetsprosess.
- b) Delvis statlig regulering (i form av stikkprøver).
- c) Gjenopptakelse av full statlig regulering.

Når man foretar en undersøkelse av alle tre utviklingsvarianter, bør man huske på at produksjons-, foredlings- og delvis engrosavsetningsnett i fiskeribransjen for tiden befinner seg i en kritisk situasjon (Ermakov, 1999; Zilanov, 1996 og 1999) selv om dets

produksjonsevne forblir nokså stor, særlig når det gjelder fiskeressurser og antallet spesialister.

Uregulert tilpassing til markedet eller en fortsettelse av den nåværende utvikling vil føre til en gradvis nedgang i produksjon og salg av fiskeprodukter laget av sild og makrell fanget av russiske fiskebåter. Dette kommer til å skje først og fremst på grunn av at gamle båter blir utrangert og det ikke er økonomi til å anskaffe nye båter. Under disse forhold kan det russiske markedet for sild og makrell bare mettes gjennom import av fisk og dens videre foredling i fiskeforedlingsbedrifter i Russland – som først bør moderniseres. Bare i dette tilfelle er det mulig, takket være billig arbeidskraft, å oppnå slike engros- og detaljpriser som kunne stimulere forbruket av fiskeprodukter laget av pelagisk fisk blant en befolkning med lav og gjennomsnittlig inntekt. Imidlertid er den første mulige utviklingsvarianten, som går ut på uregulert tilpasning til markedet, neppe mulig på grunn av en sterk sosial spenning i samfunnet, og den er ikke i stand til å få det russiske markedet for fiskeprodukter til å fungere normalt. Hvis denne utviklingsvarianten realiseres, forblir omfanget av det indre markedet for sild og makrell på 200-300.000 tonn årlig.

Delvis statlig regulering (i form av stikkprøver). En markedsanalyse for fiskeprodukter laget av pelagisk fisk viser at i løpet av den syvårige reformeringsperioden har staten ignorert denne bransjen, noe som neppe kan rettferdiggjøres. Hvis staten bare hadde fastsatt grenser for pristillegg for formidlingstjenester ved salg av fiskeprodukter laget av sild og makrell på forskjellige etapper av deres vei til forbrukeren, kunne detaljprisene på disse produkter allerede nå vært mer i samsvar med en vanlig forbrukers betalingsevne. En betydelig reserve representerer etter mitt syn statens tilbørlige og optimale innføring av tollavgifter på importert fisk og fiskeprodukter laget av pelagisk fisk, noe som kunne bidra til at det russiske markedet mettes med fiskeprodukter til en tilgjengelig pris avgjort av tilbud og etterspørsel. Et stort behov for statlig regulering finnes også på et område som kontroll med standarder og produktkvalitet eller stimulering av levering av ferdige produkter til forbruker.

Imidlertid krever valg av ”stikkprøver” og konsekvenser som disse prosesser har for utviklingen av stabile markedsforhold en ekstra dyp analyse. Dersom denne utviklingsvarianten settes ut i livet, kan man forutsi at det russiske markedet kommer til å øke og kommer opp i 600-800.000 tonn årlig.

Gjenopptatt statlig regulering i fullt omfang slik som den var i planøkonomiens tid, er veldig problematisk. Etter mitt syn er tidspunktet da det enda var mulig å vende tilbake til en slik regulering, allerede forbi. Å vende tilbake til fikserte priser på fiskeprodukter laget av sild og makrell kommer øyeblikkelig til å medføre spekulasjon og ulovlig slag (som også eksisterer i dag, men i mindre omfang). Ved siden av alle andre negative følger vil gjeninnføring av full

statlig regulering av det indre russiske fiskemarkedet for pelagisk fisk neppe kunne gjøre det mulig å avskaffe sosial spenning og gjøre fiskeprodukter tilgjengelig for de brede befolkningslag.

En kort undersøkelse av alle tre mulige utviklingsvarianter for det russiske fiskemarkedet viser at man bør foretrekke den andre varianten som går ut på delvis statlig regulering i form av stikkprøver. Denne regulering skal skje som en systematisk prosess med deltakelse av staten, fylkesmyndighetene og fiskeprodusenter. Imidlertid blir det mulig å skissere fiskeribransjens og fiskemarkedets fremtidige utvikling bare etter valgene til nasjonalforsamlingen og presidentvalgene i Russland.

3

Referanser

- Ermakov, N.A. (1999). Forbrukeren foretrekker innenlandske produkter. *Nezavisimaja gazeta*, **152**, 19. august.
- Frenkel, A.I. & Ju.A. Sjpatsjenkov (1998). Det russiske fiskemarkedet. *Rybnoje khozjaistvo*, **2** pp. 3-9.
- Frenkel, A.I., Ju.A. Sjpatsjenkov & Ju.I. Tsjitsjelnikov (1999). Moskva-marked for sjøprodukter. *Rybnoje khozjaistvo*, **2**, pp. 14-15.
- Frenkel, A.I., Ju.A. Sjpatsjenkov & Ju.I. Tsjitsjelnikov (1999). Markedet for sjøprodukter (St.Petersburg og Leningrad fylke). *Rybnoje khozjaistvo*, **3**, pp. 26-28.
- Latus, Ju.A. (1997). Sildespørsmålet i Barentshavet: forholdet mellom vitenskap, praktisk liv og politikk. Vende- punkt; sovjetisk diplomati i 20-30 årene. St. Petersburg, **1**, pp.171-205.
- VNIERX³⁾ (1998). Den hvite boken Russlands fiskerinæring 1997, Moskva, p.53
- VNIERX (1999). Statistikk fra russisk fiskeindustri for årene 1996-1997, Moskva, p. 80.
- Zilanov, V.K. & N.N.Janovskaja (1997). Russland på verdensmarkedet for fisk og sjøprodukter. Moskva, p. 38.
- Zilanov, V.K. (1996). Russlands fiskeripolitikk til sjøs. *Rybnoje khozjaistvo*, **3** (5).
- Zilanov, V.K. (1999). Sjømannsknute. En fiskeripolitikk må utarbeides. *Nezavisimaja gazeta*, **198**, 22. oktober.

Noter

- 1) Forfatteren er professor ved Internasjonalt vitenskapsakademi for økologi og sikker livsfunksjon i Moskva.
- 2) Det økonomiske vitenskapelige forskningsinstitutt for havfiske og oseanografi i Moskva.
- 3) Det allrussiske vitenskapelige forsknings- og prosjekttekniske institutt for økonomi, informasjons- og ledelsessystemer i fiskeindustrien i Moskva.